

Н. І. Паляничко,
к. е. н., старший науковий співробітник, Національна академія аграрних наук України

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ІМПЕРАТИВИ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗБАЛАНСОВАНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

N. Palianychko,
PhD, Senior Research, National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

ECOLOGICAL AND ECONOMIC IMPERATIVES OF MARKET TRANSFORMATIONS IN ENSURING SUSTAINABLE AGRICULTURAL LAND USE

Існуючий спосіб ведення сільського господарства з нарощуванням обсягів виробництва сировинної продукції, переважно експортного призначення, за рахунок посилення інтенсивності експлуатації агроресурсного потенціалу, довів свою неспроможність у еколого-економічному аспекті. Необхідним є створення організаційно-економічних умов нової якості, за яких рівень рентабельності продукції та обсяги прибутків агровиробників будуть залежними від рівня антропогенного навантаження на агроєкосистему, тобто нарощування обсягів валових зборів продукції за рахунок збіднення ґрунтів стає економічно невігідним. Ключ до розв'язання агроєкологічних проблем лежить у організаційно-економічній площині. Вільний обіг земельних ділянок за ринкових умов, при наявності здорової вільної конкуренції на паритетній основі для всіх учасників цих операцій є організаційно-економічною платформою формування таких умов.

Впровадження ринкового обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення в умовах вільної конкуренції матиме позитивний ефект для загального стану економіки держави. Це відкриває нові можливості використання інструментів кредитування під заставу прав власності й користування сільськогосподарськими землями, залучення вартості ділянок до виробничого капіталу агровиробничих підприємств, розвиток рентних відносин з метою використання створеної у сільському господарстві земельної ренти на відтворення галузі. Прозоре функціонування ринку землі забезпечується через активізацію моніторингової, аудиторської чи будь-якої форми контролюючої діяльності процесу землекористування, що має стимулювати дотримання вимог досягнення збалансованого рівня землекористування як ключового компонента забезпечення прийняттого рівня техногенно-агроєкологічної безпеки.

The current method of farming with escalating production of raw materials mainly export destination by increasing the exploitation intensity of agricultural resources potential proved its ecological and economic impossibility. It is necessary to create organizational and economic new quality conditions when the profitability of production volumes and income agricultural producers will be dependent on the level of anthropogenic impact on ecological system, ie increasing the gross charges of production due to depletion on the soil will not economically viable. The key to solving the agro ecological problems lies in organizational and economic sphere. Free circulation of land under market conditions, the availability of healthy free competition on an equal basis to all participants in these operations there is the organizational and economic platform for the formation of such conditions.

The introduction of market circulation of agricultural land in conditions of free competition will have a positive effect on the general state of the national economy. This opens new opportunities for the use of credit instruments on the security of property rights and the use of agricultural land, the involving of the land cost to productive capital agro-industrial enterprises, development of rental

relations created for use in agriculture land rent for the reproduction industry. Transparent land market functioning is ensured through activation of the monitoring, auditing or any form of controlling land use process that should stimulate compliance with the achievement of sustainable land use as a key component of ensuring an acceptable level technological-agroecological security.

Ключові слова: збалансоване землекористування, агроекологічна безпека, ринок земель сільськогосподарського призначення, еколого-економічний механізм, ґрунти.

Key words: sustainable land use, agricultural and ecology safety, market of agricultural land, ecological and economic mechanism, soils.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Підходи, які використовуються до господарювання у рослинницькому секторі засновано на експлуатації унікальних ґрунтово-кліматичних умов України, що забезпечують оптимальне поєднання умов і факторів та визначають рентабельність рослинництва. Ситуацію обтяжено багаторічним кризовим становищем виробничо-економічного, суспільно-економічного, еколого-економічного характеру, що упереджує збалансований розвиток землекористування та призводить до суттєвого погіршення показників агрохімічного стану ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення. Отже, економічні прибутки забезпечено за рахунок незбалансованої структури територіальної організації господарства і удобрення, застосуванням екстенсивних технологій. Виправлення цього становища потребує управлінських рішень та раціонального використання обмежених фінансових ресурсів, що вбачається можливим досягти шляхом запровадження вільного обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення на засадах прозорості ринкової конкуренції на паритетних умовах для всіх суб'єктів цього процесу. Ринок сільськогосподарських земель відкриває нові можливості залучення фінансово-економічних інструментів, що призведе до збільшення фінансових надходжень у галузь сільського господарства та оздоровлення економіки країни, а залучення показників якісного стану ґрунтів стає вагомим важелем забезпечення збалансованого рівня землекористування. В роботі обґрунтовано джерела потенційних позитивних ефектів, зобов'язання учасників та обмеження і вимоги, що потребують законодавчого закріплення для мети забезпечення позитивного еколого-економічного ефекту для суспільства від впровадження ринку сільськогосподарських земель.

АНАЛІЗ АКТУАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідженню проблем раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу як територіально-базису організації сільськогосподарського виробництва присвячено роботи І.К. Бистрякова, С.І. Дорогунцова, Б.М. Данилишина, Л.Б. Шостак, Д.С. Добряка, Тихонова А.Г., Гребенюка Н.В., О.М. Гарнага та ін. Вагомий внесок у розробку економічних основ екобезпечного сільськогосподарського землекористування належить О.П. Канашу, Д.І. Бамбіндрі, Л.Я. Новаковському, О.І. Фурдичку та ін. Вивчення питання впровадження і розвитку інструменту екологічного страхування започатковано в працях Галушкіної Т.П., Грановської Л.М.,

Мартина А.Г., Перуна Н.Я. Але з огляду на проблеми досягнення збалансованого рівня сільськогосподарського землекористування як базової компоненти забезпечення прийнятної рівня агроекологічної безпеки регіонів за нинішньої економічної кризи, назріла необхідність вивчення проблем запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення. Актуальність проблеми посилюється необхідністю формування економічно-організаційних умов вільного обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення при врахуванні євроінтеграційних прагнень України.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення значимості ринкового обігу ділянок земель сільськогосподарського призначення та встановлення підходів щодо залучення цього інструменту для вирішення проблеми забезпечення збалансованого способу землекористування як базової компоненти досягнення прийнятної рівня агроекологічної безпеки регіону.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Існуючий спосіб ведення сільського господарства з нарощуванням обсягів виробництва сировинної продукції, переважно експортного призначення, за рахунок посилення інтенсивності експлуатації агроресурсного потенціалу довів свою неспроможність у еколого-економічному аспекті. Відсутність дієвих економічних важелів щодо відновлення і збереження не лише родючості ґрунтів, а і агроресурсного потенціалу регіону в цілому, проковує появу загроз для рівня екологічної і у тому числі продовольчої безпеки країни. Ключовим індикатором наявності напруги є стабільне погіршення показників якісного стану ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення, активізація деградаційних процесів та опустелювання. За роки незалежності вміст гумусу в ґрунтах на землях сільськогосподарського призначення України зменшився на 0,22% і за результатами дев'ятого туру агрохімічного обстеження становив 3,14%, що також супроводжується дисбалансом поживних речовин. Достатньо відмітити обсяги винесення сільськогосподарськими культурами корисних речовин з урожаєм, наприклад, 1 т сухої речовини видаленої з поля озимої пшениці містить у середньому 26,7 кг азоту, соняшник — 40,7 кг N/т, соя — 61,7 кг N/т сухої речовини [1]. У підсумку за існуючих показників урожайності та способів господарювання це призводить до від'ємного балансу елементів живлення до 100 кг/га, а

щорічний винос поживних речовин з ґрунту з урожаєм культур у 5 разів переважає над обсягами їх повернення в землю. Окреслене становище призводить до високих показників середньорічних обсягів мінералізації гумусу при вирощуванні врожаїв: озимих зернових — 1,35 т/га, цукрових буряків — 1,59 т/га, кукурудзи 1,59 т/га [2, с. 184]. Вирішальним фактором становища є суттєве скорочення поголів'я ВРХ, більш як у 7 разів (в агропідприємствах у 17 разів) за останні 25 років, що в свою чергу призводить до скорочення обсягів внесення гною у сільськогосподарські землі майже у 27 разів та на 28,6% у 2015 р. відносно обсягів внесення у 1990 р і 2005 р., відповідно. Крім того, скорочення підгалузі тваринництва обумовлює скорочення площ під посівами однорічних та багаторічних трав у 2,3 та 1,7 рази, луків та пасовищ на 110 тис. га станом на 2015 р. порівняно з 2005 р., згідно зі статистичною інформацією [3], що призводить до посилення антропогенного навантаження на рівень агроекологічної безпеки в результаті диспропорцій у динаміці структури земельних угідь та категорій землекористування України.

Причина існуючої агроекологічної кризи знаходиться, перш за все, у економічній площині. Відсутність мотивації у господарюючих суб'єктів щодо природоохоронної діяльності не стимулює ощадливого ставлення до землі. Свідченнями незбалансованого землекористування є диспропорції у структурі земельних угідь, порушення вимог сівозмін, що призводить до збільшення площ деградованих земель. За даними Держгеокадастру на сьогодні потребують консервації 1млн 50 тис. га сільськогосподарських земель, з них деградованими є 562,7 тис. га, малопродуктивними — 475,6 тис. га, техногенно забрудненими — 11,8 тис. га. Крім того, потребують рекультиватії майже 143 тис. га, поліпшення — 266,2 тис. га. Станом на 01.01.2016 р., консервація земель проведена лише на площі 85,3 тис. га (8,1% від потреби), заходи з поліпшення земель впроваджено тільки на 46,8 тис. га, що становить лише 17,5% площ від необхідних, з яких лише 26 тис. га припадає на рілля).

Таким чином, існуючий спосіб ведення рослинництва націлений на отримання прибутків, здешевлення собівартості виробництва продукції і у підсумку, носить деструктивний вплив не лише на ґрунти, а спричинює динамічні негативні зміни у всіх компонентах ландшафту. Віддалені наслідки окресленої ситуації зі сільськогосподарським використанням земель важко піддаються економічній оцінці. Наприклад, за підрахунками науковців, пряий збиток від ерозії щороку становить близько 5 млрд дол. США, а побічний унаслідок втрати врожаю на еродованих ґрунтах — 1 млрд дол. додатково; втрати, що пов'язані з використанням у складі ріллі деградованих земель становили понад 400 млн грн. на рік у цінах 2010 р., а екологічні втрати через ерозію, дегуміфікацію, вторинне засолення сягають на порядок вищого рівня [4, с. 7; 5, с. 15].

Попри унікальні ґрунтово-кліматичні умови України, суттєвим фактором, який впливає на обсяги, структуру виробленої продукції, на характеристики ведення господарювання, є поглиблення кризового становища виробничо-економічного, суспільно-економічного, еколого-економічного характеру. Наслідком незбалансо-

ваного еколого-економічного розвитку суспільних відносин є загострення рівня ризиків еколого-економічної і продовольчої безпеки країни, за рахунок погіршення яких досягаються позитивні показники рентабельності в секторі рослинництва. Прибутки від вирощування сільськогосподарських культур досягнуто через незбалансовану структури територіальної організації господарства і удобрення, недотримання сівозміни, а в решті-решт — через суттєве погіршення показників агрохімічного стану ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення.

Виправлення існуючого стану потребує прийняття управлінських рішень та раціонального освоєння обмежених фінансових ресурсів, що вбачається можливим досягти шляхом розробки і прийняття державної програми використання і охорони земель. Державні програми галузевого розвитку є базовими важелями у нормативно-правовому полі для визначення обсягів фінансових надходжень на розвиток секторів економічної діяльності. Розробка комплексу заходів з відтворення і збереження родючості земель сільськогосподарського призначення в межах такого документу потребує науково обґрунтованого системного підходу, що буде забезпечувати як законодавчо-правову, так і фінансово-економічну підтримку з боку держави. Вирішення цих завдань вимагає суттєвих фінансових надходжень та організації сільськогосподарського виробництва з принципово нових позицій, на основі врахування ринкових умов та існуючої кризи політичного, економічного, соціального, екологічного характеру.

Організаційно-економічною платформою цієї програми вбачається вирішення проблеми запровадження прозорого ринку земель на основі суворого дотримання норм закону не лише щодо прав власності на ділянки землі, а і не менш важливим є дотримання нормативно-законодавчих вимог щодо досягнення прийняттого рівня агроекологічної безпеки. Отже, необхідним є удосконалення законодавства у напрямку посилення вимог збалансованого ведення землекористування регіонів і сільськогосподарського у тому числі, за рахунок чого буде створена нова якість організаційно-економічних умов. За цих умов рівень рентабельності продукції та обсяги прибутків агровиробників будуть залежними від рівня антропогенного навантаження на агроєкосистему, тобто нарощування обсягів валових зборів продукції за рахунок збіднення ґрунтів був би економічно невигідним. На нашу думку, цього можливо досягти при функціонуванні вільного обігу земельних ділянок за ринкових умов, при наявності здорової вільної конкуренції на паритетній основі для всіх учасників цих операцій. На рисунку 1 концептуально окреслено комплекс систему утворюючих економічних переваги як землекористувача та землевласника, так і сільських громад від впровадження вільного обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення та вимоги до держави для його запровадження.

Досягнення збалансованого рівня землекористування у сільськогосподарському виробництві потребує реалізації систему науково обґрунтованих заходів у межах державної програми використання і охорони земель. Це, наряду з іншими вимогами, передбачає орга-

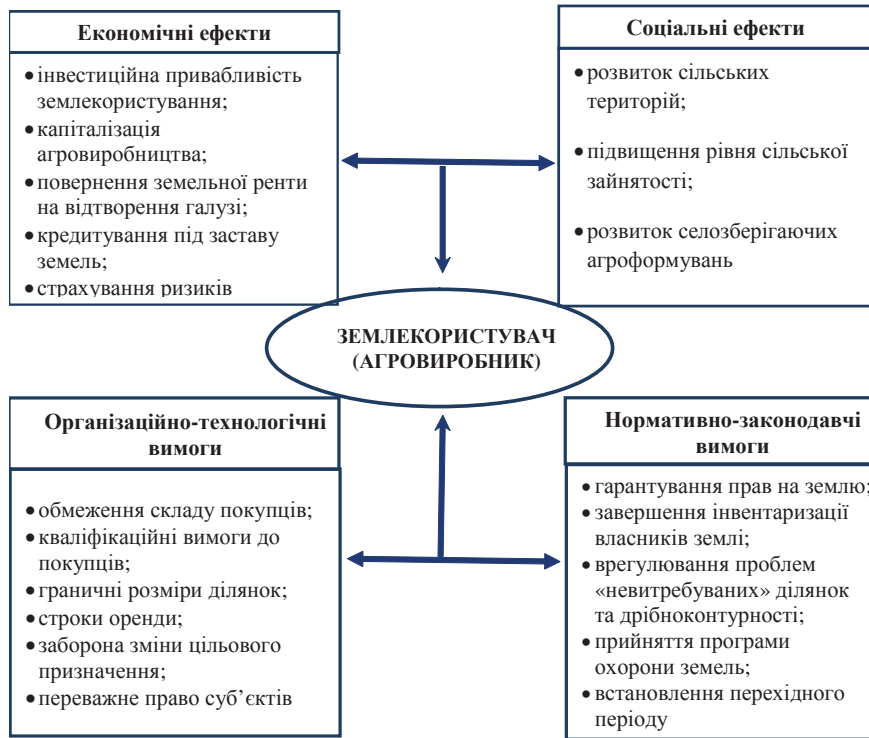

Рис. 1. Організаційно-економічна структура розбудови ринку земель сільськогосподарського призначення

нізацію на належному рівні точності і об'єктивності системи моніторингу показників агрохімічного стану ґрунтів та способу використання земель сільськогосподарського призначення, чим створюється інформаційна підтримка. Забезпечення проведення на регулярній основі еколого-агрохімічних ґрунтових обстежень одночасно з ефективним веденням автоматизованої системи державного земельного кадастру на тлі задовільного фінансування заходів забезпечення прийнятного стану агроекологічної безпеки сприятиме розвитку земельних відносин на збалансованому рівні використання земель.

Для захисту національних інтересів при впровадженні ринкового обігу земельних ділянок необхідно провести удосконалення нормативно-законодавчого поля держави, враховуючи досвід інших країн [9, с. 23] у бік обмеження монополій, протекції вітчизняних виробників та досягнення збалансованого землекористування:

- обмеження суб'єктного складу покупців та обґрунтування кваліфікаційних вимог до них;
- граничні розміри та строки оренди земельних ділянок (як максимальні та мінімальні), що можуть бути власністю чи бути у використанні;
- обмеження/заборона зміни цільового призначення ділянки землі;
- запровадження прогресивних шкал оподаткування земельних трансакцій та регулювання цін землі;
- встановлення переважного права на придбання земель сільськогосподарського призначення резидентам України.

Впровадження ринкового обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення в умовах вільної конкуренції матиме позитивний ефект для загального

стану економіки держави, адже відкриває нові можливості використання таких інструментів, як, наприклад, кредитування під заставу прав власності й користування сільськогосподарськими землями, залучення вартості ділянок до виробничого капіталу агровиробничих підприємств, використання рентних відносин з метою використання створюваної у сільському господарстві земельної ренти на відтворення галузі. Особливе місце займає удосконалення методичного підходу щодо нормативної грошової оцінки земель, яка дозволяє врахувати у ціні ділянки характеристики якісного стану ґрунтів. Цим створено важіль щодо досягнення збалансованого рівня землекористування, адже від стану впровадження заходів з відтворення і збереження агроресурсного потенціалу залежить бал бонітету. Отже, землевласники і землекористувачі зацікавлені у вищих результатах нормативної оцінки для отримання потенційно більшого обсягу інвестиційних надходжень через використання названих інструментів.

Крім вказаних переваг, суттєве еколого-економічне значення мають ряд позитивних результатів впровадження ринку сільськогосподарських земель таких, як врегулювання проблем невитребуваних земельних паїв, дрібноконтурність, проведення інвентаризації земель за формами власності та суб'єктів господарювання з наступним розмежуванням комунальної, державної форм.

Важливо відмітити, що запровадження ринкового обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення сприятиме активізації такого соціально-економічного інструменту, дію якого спрямовано на забезпечення прийнятного рівня агроекологічної безпеки, як страхування ризиків землекористування. Вказаний вид страхової діяльності має упереджувати загрози втрати родючості ґрунтів сільськогосподарського

призначення, що є результатом впливу природних чи техногенних факторів, від дії яких відбувається зниження врожайності культур та/або втрати доходів агровиробниками в силу змін суспільно-правового характеру.

Базовим принципом функціонування механізму екологічного страхування є принцип обоюдної вигоди, двосторонньої зацікавленості між сторонами страхового договору. Землекористувач зацікавлений у передачі відповідальності за наслідки, перш за все, у грошовому вимірі, від настання страхового випадку, а страхувальник — у збільшенні обсягів страхових внесків. Ставка страхового внеску є прямо залежною від міри ризику, від ймовірності настання страхового випадку і в той же час збільшення обсягів потенційних виплат страхових премій змушує страховика докладати зусиль щодо зниження рівня ризику. Більш привабливими для страхування є ділянки з нижчим рівнем потенційних ризиків, тобто з вищим бонітетом, а відтак, для яких показники нормативно-грошової оцінки є вищими, а значить на ринку землі такі ділянки будуть мати вищий попит.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У роботі встановлено потенційну роль, яку може відігравати ринковий обіг ділянок земель сільськогосподарського призначення при вирішенні проблеми забезпечення збалансованого способу землекористування як базової компоненти досягнення прийняттого рівня агроекологічної безпеки регіону та доведено позитивний ефект його функціонування для загального стану економіки держави. Це відкриває нові можливості використання інструментів кредитування під заставу прав власності й користування сільськогосподарськими землями, залучення вартості ділянок до виробничого капіталу агровиробничих підприємств, розвиток рентних відносин з метою використання створеної у сільському господарстві земельної ренти на відтворення галузі. Прозоре функціонування ринку землі забезпечується через активізацію моніторингової, аудиторської чи будь-якої форми контролюючої діяльності процесу землекористування, що має стимулювати дотримання вимог досягнення збалансованого рівня землекористування як ключового компонента забезпечення прийняттого рівня техногенно-агро-екологічної безпеки.

Але захист інтересів держави та забезпечення підтримки національного землекористувача та землевласника потребує удосконалення законодавчо-нормативного поля. А саме: необхідно закріпити статус обов'язкових до виконання та дотримання ряду умов, вимог та параметрів юридично-правового, організаційно-економічного та еколого-економічного характеру, про що йдеться у матеріалі.

Література:

1. Довідник з агрохімічного та агроекологічного стану ґрунтів / Б.С. Прістер, Б.С. Носко. — К., Урожай, 1994, — 336 с.
2. Тарарико Ю.О. Формирование устойчивых агро-Экосистем. — К.: ДИА, 2007, — 560 с.

3. Статистичний щорічник України за 2015 рік / За ред. І.М. Жук. — Державна служба статистики України, К., — 2016 р., — 575 с.

4. Канаш О.П. Стратегія сучасного і подальшого використання земельних ресурсів / О.П. Канаш // Землеустрій і кадастр. — 2012. — № 2. — С. 7—13.

5. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи / За наук. ред. Л.Я. Новаковського. — К.: Аграр. наука, 2015. — 48 с.

6. Національні рахунки України за 2015 рік. Статистичний бюлетень. — Державна служба статистики України. — К., 2016 р. — 23 с.

7. Сільське господарство України: Статистичний збірник. 2015. — Державна служба статистики України. — К., 2016. — 360 с.

8. Довідник з агрохімічного та агроекологічного стану ґрунтів / Прістер Б.С., Носко Б.С., Київ, Урожай, 1994, — 336 с.

9. Лупенко Ю.О., Ходаківська О.В. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення: наукова доповідь / Ю.О. Лупенко, О.В. Ходаківська. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2016. — 40 с.

References:

1. Prister, B.S. and Nosko, B.S. (1994), Dovidnyk z ahrokhimichnoho ta ahroekolohichnoho stanu hruntiv [Handbook of agroecological and agrochemical condition of soils], Urozhaj, Kyiv, Ukraine.

2. Tarariko, Yu.O. (2007), Formyrovanye ustojchyvikh ahroiekosystem [Formation of sustainable agroecosystems], DYA, Kyiv, Ukraine.

3. Zhuk, I.M. (2016), Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2015 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2015], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

4. Kanash, O.P. (2012), "Strategy present and future land use", Zemleustriy i kadastr, vol. 2, pp. 7—13.

5. Novakovs'kiy, L.Ya. (2015), Natsional'na dopovid' schodo zavershennia zemel'noi reformy [The national report on the completion of land reform], Ahrar. Nauka, Kyiv, Ukraine.

6. State Statistics Service of Ukraine (2016), Natsional'ni rakhunky Ukrainy za 2015 rik. Statystychnyj biuletень' [National Accounts of Ukraine for 2015. Statistical bulletin], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

7. State Statistics Service of Ukraine (2016), Sil's'ke gospodarstvo Ukrainy: Statystychnyj zbirnyk. 2015 [Agricultural Ukraine: Statistical Yearbook 2015], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

8. Prister, B.S. and Nosko, B.S. (1994), Dovidnyk z ahrokhimichnoho ta ahroekolohichnoho stanu hruntiv [Handbook of agroecological and agrochemical condition of soils], Urozhaj, Kyiv, Ukraine.

9. Lupenko, Yu.O. and Khodakivs'ka, O.V. (2016), Naukovi zasady zaprovadzhennia rynkovoho obihu zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennia: naukova dopovid' [Scientific basis of introducing market circulation of agricultural land: scientific report], NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2017 р.